

**ADAM SMITH' İN PARASAL ANALİZİNDE SERBEST
BANKACILIK: PARA VE BANKACILIKTA REGÜLASYON MU
YOKSA SERBEST TİCARET Mİ?**

FREE BANKING IN ADAM SMITH' S MONETARY
ANALYSIS: REGULATION OR FREE BANKING IN MONEY AND
BANKING?

Sayım IŞIK*

ÖZET

Serbest ticaretin para ve bankacılık sistemine uygulanması yaklaşımı son zamanlarda gittikçe önem kazanmaya başlamıştır. Bu yaklaşımın öncülerinden birisi olan Smith'in görüş ve analizleri, bu konunun netleştirilmesi açısından oldukça önemlidir. Bu çalışmada, Smith'in para ve bankacılığa yönelik analizi ele alınmaktadır. Çalışmadan ortaya çıkan sonuç şudur: Smith para ve bankacılık sisteminde kısmen de olsa regülasyonu savunmasına karşın genel olarak serbest bankacılığı desteklemektedir.

Anahtar Sözcükler: *Adam Smith'in parasal analizi, serbest bankacılık, banka düzenlemeleri, para rekabeti*

ABSTRACT

The free banking view of money and banking has been discussed in recent years. In this discussion, Smith's analysis as a classical forerunner of free banking is very important. The purpose of this paper is to examine Smith's approach to money and banking. This paper's conclusion is that even though Smith, partially, accepted regulation on money and banking, he generally supported free banking.

Keywords: *Adam Smith's monetary analysis, free banking, bank regulation ,currency competition,*

* Akdeniz Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü Öğretim Üyesi
Değerli yorumları ve eleştirileri için Prof. Dr. Ekrem Erdem'e teşekkür ederim.
Makaledeki tüm hata ve noksanlıklar makalenin yazarına aittir.

GİRİŞ

20. yüzyılda devletin ekonomiye müdahaleleri sonucunda artan enflasyon, istikrarsızlık ve krizler, son dönemlerde merkez bankası tekelindeki para sisteminden serbest rekabetin (*laissez-faire*) olduğu bir para sistemine geçiş üzerinde teorik tartışmalara neden olmuştur¹. Genel olarak *serbest bankacılık*² literatürü olarak adlandırılan bu teorik yaklaşıma göre en uygun para miktarı, merkez bankası gibi bir hükümet kurumu tarafından değil, serbest piyasa tarafından sağlanır (Selgin ve White, 1994). Bu yaklaşım, esas olarak, para ve bankacılık faaliyetlerinin, diğer mallardan farklı olmadığı düşüncesine dayanır. Bu nedenle para endüstrisi, aynı piyasa araçları kullanılarak analiz edilmelidir. Nasıl mal piyasasında rekabet koşulları firmaların mallarının kalitelerini muhafaza etmesine yol açıyor ise, aynı şekilde piyasa koşullarına bırakılan para ve bankacılık işlemleri de rekabetçi olarak parayı arz edenlerin paralarının değerini muhafaza etmesine olanak sağlamaktadır (Dowd, 1996). Dolayısıyla, serbest ticaret argümanının doğru olarak kabul edilmesi durumunda bu argüman, para ve bankacılık faaliyetleri için de uygulanabilir. Sonuçta serbest bankacılık yaklaşımına göre piyasalar, merkezi bir otoritenin kontrol ettiğinden daha iyi bir para yaratabilmektedir. Bu nedenle de özel kesimin önündeki tüm yasal engellerin kaldırılması ve eşit koşullarda rekabetin sağlanması gerekmektedir.

Tarihsel bir olgu olması ve gelecekte gerçekleşme olasılığı bulunması nedeniyle serbest bankacılığa olan ilginin artmasına karşın, serbest bankacılığı bugün tam olarak uygulayan hiçbir ülke yoktur (Schuler, 2001). Buna karşın bugün Hong Kong, İskoçya ve Kuzey İrlanda'da kısmen serbest bankacılık sistemi uygulanmaktadır. Tarihsel olarak bakıldığında serbest bankacılık sistemi, 18. ve 19. yüzyılda Amerika, İskoçya, Fransa, Avustralya, İsviçre gibi bir çok ülkede başarıyla uygulanmıştır (Mafi, 2003)³.

Para literatüründe gittikçe önem kazanan ve tartışılan modern *serbest bankacılık* teorisinin daha iyi anlaşılması için bu teoriyi ortaya atan Adam Smith'in görüş ve analizlerini incelemek bu çalışmanın temel amacıdır. Her ne kadar modern serbest bankacılığın güçlü savunucularından olan Vera

¹ Serbest bankacılık teorisini savunan önemli iktisatçılar ve ilgili çalışmaları şunlardır: Selgin (1988a, 1988b ve 1989), White (1984, 1989, 1992 ve 2003), Selgin ve White (1994), Dowd (1988a, 1988b, 1992, 1993 ve 1996), Schuler (1992 ve 2001), Glasner (1985 ve 1989), Klein (1974), Hayek (1976), Black (1970), Fama (1980), Cowen ve Kroszner (1987a ve 1987b), Sechrest (1991), Weber (1988 ve 1992).

² "Serbest bankacılık" terimini bazı durumlarda "sınırsız rekabet bankacılığı" şeklinde kullanmak da mümkündür.

³ Ülke deneyimleri için ayrıntılı olarak bakınız: Dünya uygulamaları için Mafi (2003) ve Schuler (1992), Fransa için Nataf (1992), İskoçya için White (1992), Amerika için Schuler (2001), İsviçre için Weber (1988 ve 1992), Avustralya için Selgin (1988a 1988b) ve Dowd (1992).

Smith ve Lawrence serbest bankacılığın öncüsü olarak Parnell'i gösterebilirler de, para ve finansal hizmetlere *serbest bankacılık* yaklaşımı, esas olarak Adam Smith'in *Ulusların Zenginliği* adlı çalışmasına dayanmaktadır (Arnon, 1999)⁴. Adam Smith bu kitabında İskoçya deneyimine referansla, döneminin klasik para teorisinden ayrılarak, konvertibilite altında bankacılık sisteminde serbest ticareti ve rekabeti savunmuştur. Smith'in rekabetçi bankacılık sistemine yaklaşımının, bugünkü rasyonel beklentiler ve modern serbest bankacılık okullarının argümanlarının temelini oluşturduğu dikkate alındığında, Smith'in bu yaklaşımının analiz edilip, değerlendirmesi teorik açıdan büyük önem arz etmektedir.

Bu temel amaçtan hareketle, çalışmamızda Smith'in serbest bankacılığa yönelik analizinin daha iyi anlaşılması için öncelikle onun mal stoku, sermaye ve para kavramları arasında yaptığı ayırım üzerinde durulacaktır. Bu ayırımdan hareketle ikinci bölümde Smith'in parasal analizi incelenecektir. Üçüncü bölümde Smith'in para ve bankacılık sistemine uygulaması analiz edilecektir. Dördüncü bölümde Smith'in serbest bankacılık analizine yönelik eleştiri ve değerlendirmelere yer verilecektir.

SMITH'TE MAL STOKU, SERMAYE VE PARA KAVRAMLARI

Smith *Ulusların Zenginliği* kitabında iktisadi işbölümünü, verimliliği ve ulusların zenginliğini artırmanın en önemli faktörü olarak tanımlamaktadır (De Soto, 2005:25). İşbölümünü ve mübadeleyi belirleyen şey ise, Smith'in üretken amaçlarla biriktirilmiş olan varlıklar stoku olarak tanımladığı sermayedir. Sermaye birikimi ne kadar artarsa uzmanlaşma olanağı ve toplumun verimliliği de o kadar artacaktır. Smith'e göre sermaye birikimi, işbölümünün gelişmesi, büyüme ve servetin yaratılması büyük ölçüde paraya bağlıdır. Bu bağlamda Smith'in analizinde para ve bankacılık sistemi sermaye birikimi, işbölümü ve iktisadi büyüme sürecinin ayrılmaz bir parçasıdır. Smith (1994:349), bankacılık sisteminin ekonomide mevcut kullanılmayan sermaye stokunu "üretken sermaye"ye dönüştürerek serveti artıracığını ileri sürmektedir. Dolayısıyla Smith (1994:301) parayı, toplumun genel mal stokunun (servetinin) belli bir unsuru olarak görmektedir.

Smith'in parasal analizi ile serbest ticaretin bankacılığa uygulanması argümanının iyi anlaşılabilmesi için öncelikle *Ulusların Zenginliği* kitabında kullanmış olduğu mal stoku, sermaye ve para kavramlarının ve bunların kendi aralarındaki ilişkilerin net olarak açıklanması gerekmektedir.

Smith (1994:302-7)'e göre ilkel toplumlarda insanlar, yaşamlarını ve geçimlerini idame ettirmek için gerekli mallarını stoklamak zorunda değillerdi. Modern toplumlarda ise, çalışanların geçimini sağlamadan, yani mal stoku oluşturmadan ilerlemeleri oldukça zordur. Smith toplumun mal

⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız Arnon (1991 ve 1999).

stokunu; topluma gelir sağlayan sermaye malları ve toplumun acil ihtiyaçlarını karşılayan fakat gelir sağlamayan mallar olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Sermaye ise, döner ve sabit sermayeden oluşmaktadır. Döner sermaye, bir tüccara iktisadi dolaşımda gelir sağlayan sermayeyi ifade etmektedir. Sabit sermaye (makine ve teçhizat) ise, iktisadi dolaşımda bulunmadan veya sahip değişikliğine yol açmadan gelir sağlayan sermaye olarak tanımlanmaktadır. Smith'e göre döner sermaye, sabit sermayenin kullanılmasına ve sürdürülmesine olanak sağlamaktadır. Çünkü sabit sermayenin varlığı ve sürekliliği, bu sermayeyi üretecek emek miktarına ödenecek fonlara yani döner sermayeye bağlıdır. Dolayısıyla sabit sermayenin gelir sağlaması, döner sermayenin varlığına bağlıdır. Smith, sermaye kavramından hareket ederek, bir ülkede sermaye stokundaki artışın hem üretimi hem de verimliliği arttırarak daha fazla üretim yapma potansiyeli yarattığını ileri sürmektedir. Sonuç olarak Smith'e göre sermaye, üretimde verimliliği arttıran ve değer yaratan temel faktördür.

Smith *Ulusların Zenginliği* kitabındaki analizinde genel anlamda sermaye ile para kavramını birbirinden ayırt etmektedir. Smith'e göre para, "tedavülün büyük çarkı" olmasına karşın, sermaye değildir (De Soto, 2005:26). Bunun nedeni ise, değerın para olarak adlandırılan metal parçalarda barınmamasıdır. Başka bir ifadeyle, para, iktisadi dolaşımı kolaylaştırmasına karşın, üretimdeki artışın bizatihi kaynağı değildir. Smith, bu kavramı daha iyi ifade etmek için para ile karayollarının işlevlerini karşılaştırarak, bir ülkenin dolaşımdaki altın ve gümüş miktarı ile bir ülkenin mallarını pazara taşıyan karayolları arasında bir benzerlik kurmaktadır. Smith bu benzerlikten hareketle, ne malların tedavülünü sağlayan paranın ne de malları pazara taşıyan karayollarının bu malların hiçbirisini üretemeyeceğini ileri sürmektedir. Sonuçta Smith'e göre para, tıpkı karayolları gibi üretimin bizzat kaynağı değil, sadece aracıdır.

Smith (1994:310-13) mal stokundaki artış olarak adlandırdığı gelir ile para arasında da ayırım yapmaktadır. Smith bu ayırımı analiz etmek için ise öncelikle toplumun brüt geliri ile net geliri kavramlarını tanımlamıştır. Herhangi bir toplumda net gelir, brüt gelirden sabit sermayenin tümünün ve döner sermayenin ise bir kısmının (yani amortisman giderlerinin) çıkarılmasıyla elde edilmektedir. Smith döner sermayenin bir unsuru olan paranın gelir üzerindeki etkisini, sabit sermayenin etkisine benzeterek açıklamaktadır. Döner sermaye para, gıda malları, malzemeler ve nihai mamul mallardan oluşmaktadır. Smith gıda malları, malzemeleri ve nihai mamul mallarını mal stokuna ilave ederken, parayı mal stokuna ilave etmemektedir. Çünkü döner sermayenin bir unsuru olan para, sabit sermayede olduğu gibi önce tedarik edilmeli ve daha sonra da sürekliliği sağlanmalıdır. Bu ise, belirli bir harcamayı gerektirmektedir. Bu harcamalar brüt gelirin bir unsuru olmasına karşın, sabit sermaye amortismanında olduğu gibi toplumun net gelirinden çıkarılmalıdır. Çünkü, bir ülkede altın,

gümüş gibi değerli madenler ve görelî olarak kıt olan emek miktarı mal stokunu arttırmak yerine ticareti, tedavülü ve bölüşümü sağlayan değişim aracını üretmek için kullanılmaktadır. Dolayısıyla gerek sabit sermayenin amortismanı gerekse parayı tedarik ve sürdürme giderleri brüt gelire ilave edilmesine karşın, toplumun net gelirinde bir azalmaya neden olmaktadır.

Benzer şekilde, nasıl sabit sermaye ülkenin brüt veya net gelirini oluşturmuyor ise, gelirin toplum bireyleri arasında dolaşımını ve dağıtımını sağlayan para da gelirin bir parçasını oluşturmaz (Smith, 1994:314-17). Bu anlamda para, dolaşımını sağladığı mallardan farklıdır ve toplumun geliri, tamamen paranın dolaşımını sağladığı mallardan ibarettir. Böylece sabit sermaye gibi döner sermayenin büyük bir kısmını oluşturan para da bir ticaret ve değişim aracı olarak hareket etmesine karşın, toplum gelirlerinin bir parçası değildir.

Smith'in yaptığı analizne göre, dolaşımdaki parayı sürdürmenin maliyeti ile mal stoku arasında bir ikame ilişkisi mevcuttur. Dolaşımdaki paranın varlığını sürdürme maliyetinin artması, daha az mal stoku anlamına gelmektedir. Nasıl sabit sermayeyi sürdürme maliyetinde (amortisman) bir azalma net geliri arttırıyor ise, iktisadi dolaşımı sağlayan paranın sürdürülmesi için gerekli maliyetlerin azaltılması da ekonomideki geliri arttırmaktadır. Smith'in bu analizinden çıkan sonuç şudur: Döner sermayenin bir unsuru olan paranın yaratılması ve sürdürülmesi maliyetlerinde ortaya çıkacak bir tasarruf, ekonomik büyümeyi arttıracaktır. Bu bakımdan, ülkede malların dolaşımını sağlayan altın ve gümüş yerine kağıt paranın ikame edilmesi, mal stokunu arttıracak şekilde tasarrufa yol açacaktır. Dolayısıyla, altın ve gümüş yerine kağıt para ihraç edilmesi, toplumsal refahı azaltmak bir yana, mal stokunu arttırarak toplumun gelirini ve refahını yükseltecektir. Smith, bu perspektiften (mal para ile kağıt para arasındaki ikameden) hareketle, hem bankacılık sisteminin ekonomide oynadığı rolü analiz etmekte hem de bulunduğu çağa göre daha ileri bir parasal analiz yapmaktadır.

SMITH'İN PARASAL ANALİZİ: MAL PARA VE KAĞIT PARA AYIRIMI

Smith'in parasal analizini dönemin para yaklaşımından farklılaştıran temel özelliklerden birisi, para ile kredi arasında ayırım yapmış olmasıdır. Smith altın ve gümüş gibi değerli madenleri mal para; konvertibl banknotları ise kağıt para olarak tanımlamaktadır. Smith'in analizinde kağıt paranın iki temel işlevi vardır: İlki, mal paraya ikamedir; ikincisi ise, banka kredisi işlevini yerine getirmesidir. Smith'e göre ekonominin ihtiyaç duyduğu mal para miktarı, dünyadaki değerli ve özel madenlerin dağılımı tarafından belirlenirken; kağıt para (konvertibl banknotlar) miktarı, dolaşımdaki mal paraya eşit olacak şekilde belirlenmektedir.

Smith (1994:25-26)'e göre toplumda iş bölümünün gelişmesi, takas ekonomisinin yol açtığı değişim zorlukları iktisadi mübadelede mal paranın (altın ve gümüş) kullanılmasına neden olmuştur. Bir ülkede iktisadi mübadeleyi, sermaye birikimini ve büyümeyi harekete geçiren mal para miktarını etkileyen iki temel faktör vardır (Smith, 1994:216-17 ve 457). Birincisi, metal endüstrisi arzı ve endüstrinin verimliliğindeki artıştır. Smith'in paranın değeri hakkında vurguladığı önemli nokta, metal endüstrisindeki verimlilik artışının değerli madenlerin değerini düşüreceği yönündedir. Smith, bu noktada mal fiyatlarının belirlenmesindeki arz ve talep analizinden hareketle, bu değerli madenlerin miktarı ile diğer malların değişimi arasında ters yönlü bir ilişki olduğunu ileri sürmektedir. Artan para miktarı daha az mal ile değiştirileceğinden paranın değeri düşecektir. Ters durumda ise para miktarı düştüğünde değişimde bulunulan mal miktarı artacak ve paranın değeri yükseltecektir.

Mal para miktarını etkileyen ikinci faktör ise, net ihracattır. Bir ülkenin dış ticaret dengesi pozitif ise, ülkeye değerli madenlerin girişi para arzını artıracaktır. Dış ticaret dengesi açık verir ise, bu değerli madenlerin çıkışı para arzını azaltacaktır. Smith'e göre değerli maden endüstrisine sahip olmayan ülkeler, bu madenleri dış ticaret yoluyla sağlamaktadır. Benzer şekilde ülkeler yurtiçi üretimi olmayan malları dış ticaret yoluyla sağlayacaklardır. Uluslararası ticaretin mal paranın dağılımını belirlemesi nedeniyle ülkelerin para stokunu artırmaya yönelik yapay çabalar sonuçsuz kalacaktır. Sonuç olarak Smith'e göre sadece mal paradan oluşan bir parasal sistemde para miktarı piyasa güçleri tarafından belirlenecektir.

Smith'in mal para hakkındaki görüşleri çok daha açık ve net olmasına karşın dolaşımda bulunan kağıt para üzerindeki görüşleri bu kadar açık ve net değildir (Hollander, 1911-12:433). Smith, *Ulusların Zenginliği* adlı eserinin ikinci kitabında, mal para ile birlikte dolaşımda olan konvertibl banknotların da bulunduğu bir parasal sistemi analiz etmektedir. Smith (1994:353-54)'e göre, değerli madenlerden oluşan para miktarı, ona ilave edilen kağıt paraya daima eşit olduğu sürece, kağıt para, zorunlu olarak toplam değerli madeni paraların miktarını arttırmaz⁵. Smith'in yaşadığı dönemde dolaşımdaki para miktarı, mal para yanında İngiltere Merkez Bankası⁶ ile kırsal bankaların ihraç ettikleri konvertibl banknotlardan oluşmaktaydı (Smith, 1994:319-21).

⁵ Smith bu yaklaşımını, İskoçya, İngiltere ve Fransa örneklerini inceleyerek ve konvertibilite koşuluna dayanarak ortaya koymaktadır.

⁶ Smith (1994:348-49) İngiliz Merkez Bankası'nın imtiyazlı yapısıyla, sıradan diğer bankaların yaptığı faaliyetlerin yanında dev bir devlet makinası gibi hareket ettiğini ve bu bankanın gücünün İngiltere Hükümetinin gücüne eş değer olduğunu ileri sürmektedir.

Bu karma dolaşım sisteminde para arzının belirlenmesi sürecini, kısmi rezerv bankacılığına benzer bir mekanizmayla açıklamaktadır.

Kısmi rezerv bankacılığı ile mal para ve ikame kağıt paraların ihracı iki temel iktisadi etkinlik sağlamaktadır: İlki, dolaşım aracını temin etme maliyetini azaltır; ikincisi ise dolaşımında daha etkin aracın kullanılmasına olanak verir. Smith'e göre altın ve gümüş yanında kağıt paraların dolaşımı, ekonomideki mevcut para stokunu arttırmaktadır. Kağıt para miktarı, toplam para stokunu artırmasına karşın, ekonominin mevcut üretim kapasitesiyle üretebileceği üretimi veya geliri arttırmaz. Başka bir ifadeyle, para stokundaki artış ekonomideki üretim düzeyini olanaklı kılan dolaşım kanalını etkilemeyecektir. Smith, bir ülkenin dolaşım ihtiyacını en uygun şekilde karşılayacak kağıt para miktarının, o ülkede dolaşımdaki mal para miktarını aşamayacağını şu şekilde ifade etmektedir:

“Herhangi bir ülkede kolayca dolaşımda bulunan her türlü paranın miktarı, yerine ikame olduğu veya yokluğunda dolaşımda bulunan (ticaret hacminin aynı kaldığı varsayımı altında) altın ve gümüş miktarını asla aşamayacaktır.” (Smith, 1994: 327).

Yukarıdaki ifadelerle Smith, para arzının belirlenmesi açısından son derece önemli mesajlar vermektedir. Smith, ticaret hacminin, kağıt paranın kullanılmasıyla genel olarak artacağını kabul etmekle birlikte, ticaret hacminin veri olması durumunda dolaşım kanalının para taşıma kapasitesinin sabit olduğunu ileri sürmektedir. Yine Smith *Ulusların Zenginliği* kitabının diğer bir bölümünde bu konu hakkında şu çarpıcı açıklamalarda bulunmaktadır:

“Güvenilir bir birey tarafından ihraç edilen, koşulsuz bir şekilde talep üzerine derhal ödenen banknotlardan oluşan bir kağıt para, her açıdan, altın ve gümüş miktarına eşittir: Çünkü, altın ve gümüş para herhangi bir zamanda kağıt para karşılığında ödenmektedir...” (Smith, 1944:353).

Smith (1994:326)'e göre ekonomideki doğru para miktarı, sadece dolaşım aracı olarak kullanılan mal para miktarıdır. Bir ülkede herhangi bir zamanda dolaşımdaki banknot miktarı, uluslararası para olarak kullanılmıyor ise, mal para olarak kullanılan altın ve gümüş miktarını aşması durumunda dolaşım ihtiyacını aşan kısım, altın ve gümüş karşılığında bankalara geri dönecektir. Bu koşullar altında kağıt parayı elde tutmak yerine altın ve gümüş talep ederek bunu dışarıya ihraç etmek çok daha kârlıdır. Dolayısıyla, kısmi rezerv bankacılığında altın ve gümüş miktarı (zorunlu karşılık olarak tutulan) ile ihraç edilen kağıt para miktarı, ekonomideki mevcut dolaşımı sağlarken, zorunlu karşılık dışındaki altın ve gümüş miktarı ise dışarıya ihraç edilecektir. Başka bir ifadeyle, konvertibl banknotlarla ikame olan ve yurtiçi dolaşımda fazla olan altın ve gümüş paralar, uluslararası para olarak işlev göreceğinden

dışarıya ihraç edilecektir⁷. Eğer bankalar kısmi rezerv bankacılığının gerektirdiği kağıt para karşılığında altın veya gümüş ödemede güçlük çekerler ise, hücumla karşılaşacaklardır. Smith'e göre bu, rekabetçi bankacılık sisteminde bankaların aşırı ihraçlarını önleyen mekanizmalardan birisidir. Sonuç olarak Smith'e göre, bankaların ihraç ettiği kağıt para miktarı, ekonomide iktisadi karar birimlerinin gelirleri ile giderleri arasındaki açığı kapatmak için ihtiyaç duyacakları para miktarına eş değer olmalıdır.

Smith, mal para ile kağıt para arasındaki ayırımdan hareketle para miktarı ile fiyatlar arasındaki ilişkiyi analiz etmektedir. Buradaki önemli nokta ise Smith'in mal fiyat teorisini, değerli madeni paralar cinsinden ifade etmesidir. Smith'in teorisine göre mal fiyatları, para biriminden bağımsız olarak, malların satıldıkları saf altın veya gümüş miktarıyla belirlenmektedir. Smith, kağıt para miktarındaki artışın zorunlu olarak mal fiyatlarını arttırmayacağını ileri sürmektedir⁸. Smith, bu noktada değerli madeni paralar ile kağıt para arasındaki konvertibiliteye vurgu yaparak fiyatların, banka işlemleri dışında dışsal olarak belirlendiğini ileri sürmektedir (Laidler, 1981:197). Smith bu noktada, analizini nispi olarak küçük bir ülke olan İskoçya'ya dayandırması nedeniyle mal fiyatlarının, uluslararası piyasalarda altın ve gümüş miktarı tarafından belirlendiğini ileri sürmektedir. Yani, altın ve gümüşün uluslararası değeri yurtiçi fiyatları belirlemektedir. Bu bağlamda Smith (1994:353-64), toplam değerli madeni paralar ile malların değeri arasındaki ilişkiyi, tedavüldeki kağıt para miktarına değil, bu madeni paraları üreten endüstrinin üretim koşullarına bağlamaktadır. Dolayısıyla, eğer kağıt para ile değerli madeni paralar arasında konvertibilitede sınırlamalar var ise, aşırı emisyon nedeniyle kağıt paranın değeri madeni paraların değeri karşısında düşecektir⁹. Kağıt paranın değerli madeni paralara göre değerinin

⁷ Smith'e göre dış ülkelere ihraç edilen altın veya gümüş miktarının mal stokunu arttırıp/arttırmayacağı ise büyük ölçüde ithal edilen malların istihdam edilmeyen insanların tüketiminde (transfer şeklinde) veya ek istihdamı arttıracak şekilde sermaye stokunu arttırmada mı kullanılacağına bağlı olacaktır. Smith'e göre altın ve gümüş miktarının işsizlerin tüketiminde kullanılması durumunda ekonomide israf artacaktır. Altın ve gümüşün ek istihdamı arttıracak şekilde kullanılmasında ise istihdamla birlikte gelir artacaktır.

⁸ Smith, Hume'nin kağıt paranın değerli madeni paraya konvertibilitesine hiçbir atıfta bulunmadan kağıt para miktarındaki artışın zorunlu olarak mal fiyatlarını arttıracığı görüşünü eleştirmektedir.

⁹ Smith (1994:30-31) bu noktada, paranın değerindeki değişmelerin sakıncaları üzerinde durarak, değerdeki değişmelerin toplumda bir kesimin (borçluların) yararına diğer kesimin (alacaklıların) zararına sonuçlar doğuracağını vurgulamaktadır. Sonuçta ülkenin değeri düşük para basma girişimi, altın külçesinin piyasa fiyatı ile darphane fiyatını büyük ölçüde farklılaştıracak ve dış paralarla değişimde değer kaybına neden olacaktır.

düşmesi, bu madeni paraların değerini düşürmez. Kağıt para ile ifade edilen mal fiyatları, değerli madenler ile ifade edilen mal fiyatlarına göre daha yüksek olacaktır. Bu durum, gereğinden fazla basılan kağıt paranın hem içeride hem de dışarıda değerli madeni paralar karşısında değer kaybetmesiyle sonuçlanacaktır. Sonuç olarak Smith, kağıt para miktarındaki artışın zorunlu olarak mal fiyatlarını arttırmayacağını ileri sürmektedir.

Smith yukarıdaki analizinde, Hume'nin kağıt paranın değerli madeni paraya konvertibilitesine hiçbir atıfta bulunmadan kağıt para miktarındaki artışın mal fiyatlarını arttıracığı görüşünü eleştirmektedir. Hume, para miktarı ile fiyatlar arasındaki ilişkiyi analiz ettiği paranın miktar teorisinde¹⁰, paranın yansızlığını vurgulamaktadır. Paranın miktar teorisine göre, altın ve gümüş miktarındaki bir artış, sadece ekonomideki mal ve hizmetlerin fiyatlarını arttırmaktadır. Para miktarındaki bu artış, üretim gibi reel faktörleri etkilemez. Dolayısıyla paranın bolluğu veya kıtlığı ekonomide reel etkilere sahip değildir.

Paranın miktar teorisi üzerinde Smith ile Hume başta olmak üzere klasik iktisatçılar arasındaki temel farklılık, Smith'in gerçek senetler kuramını desteklemesi nedeniyle paranın kısmen de olsa yansız olmadığını ileri sürmesinden kaynaklanmaktadır. Smith'in yukarıda açıklanan analizinden hareketle, paranın tamamıyla yansız olmamasını iki temel nedeni vardır. Bu nedenlerden ilki, paranın uzmanlaşmayı kolaylaştırarak üretimin artmasına yardımcı olmasıdır. İkincisi, Smith'in gerçek senetler kuramını geliştirmesi nedeniyle, para arzının dışsal olmadığını, aksine içsel olduğunu ileri sürmesidir. Smith'e göre para, ticari ihtiyaçları karşılamak için bankalar tarafından yaratılmaktadır. Bankaların yarattığı para miktarı ise, yukarıda açıklandığı üzere, fiyatlar genel seviyesini etkilememektedir.

SERBEST TİCARETİN PARA VE BANKACILIK SİSTEMİNE UYGULANMASI

Smith'in Genel Serbest Ticaret Yaklaşımı

Smith, *Ulusların Zenginliği* kitabındaki iktisadi analizi esas olarak doğal özgürlük (*görünmez el*) sistemine dayanmaktadır. Yaşamın tüm alanlarında doğal özgürlüğü savunan Smith, iktisadi analiz açısından insanların özgürce bireysel tercihlerine göre iktisadi kararlar alması gerektiğini ileri sürmektedir. Smith, iktisadi yaşamda doğal düzenin varlığına inanmaktadır. Smith'in doğal düzeni, büyük ölçüde onun ünlü *görünmez el* benzetmesiyle şekillenmektedir. Smith'e göre, toplumdaki her birey kendi çıkarı peşinde koşsa bile, bir bütün olarak toplumun çıkarlarına hizmet edecek şekilde her bireyin çabalarını

¹⁰ Paranın miktar teorisinin kökenleri Jean Bodin ve John Locke'ye kadar giden çok eski bir tarihi vardır.

yönlendiren *görünmez el* vardır. Smith, özel çıkarları toplumun çıkarlarıyla uyumlu hale getiren *görünmez el* kavramını, her bireyin iktisadi davranışına yön verecek katı bir kılavuzdan daha ziyade, politik ve ekonomik özgürlüğü sağlayacak kurumların oluşumunda piyasa ekonomisine işlerlik kazandıracak bir yaklaşım olarak ele almaktadır.

Smith'in rekabetçi piyasa analizi, görünmez el benzetmesiyle gösterdiği *serbest ticaret (laissez-faire)* yaklaşımına dayanmaktadır (Brown, 1994:165-167). Serbest ticaretin olduğu bir düzende, toplum üyelerinin kendi çıkarları peşinde koşması rekabete yol açmaktadır. Rekabetin varlığı, toplumun istediği fiyat ve miktarda malların ve hizmetlerin sağlanmasına olanak vermekte ve toplumsal refahı arttırmaktadır. Diğer yandan rekabete dayanan bu piyasa mekanizması toplumun talep ettiği malları üreterek, kaynakların etkin dağılımına olanak vermektedir. Doğal özgürlük ve serbest ticaret düzeni altında insanlar, adalet yasalarını çiğnemediği kendi çıkarları peşinde koşmakta ve diğerleri ile rekabet etmekte tamamen serbesttir.

Smith'in *Ulusların Zenginliği* kitabındaki analizinde devletin iktisadi rolü, doğal bir iktisadi düzen içinde özel çıkarlar ile toplumun çıkarları arasındaki çelişkiyi gidermek amacıyla devletin ekonomiye müdahalesinin desteklenebileceği şeklinde yorumlanabilir. Smith devletin ekonomiye müdahalesine ideolojik değil pragmatik yaklaşarak, bireylerin yapamayacağı veya kötü yapacağı çeşitli görevlerin, daha iyi bir araç bulunmaması durumunda, devlet tarafından yapılması gerektiğini ileri sürmektedir. Bu çerçevede devletin ekonomiye müdahalesi toplumun genel refahını artırıyor ise istenilir olmakta, toplumun genel çıkarlarına ters düşmesi durumunda istenilir bulunmamaktadır. Smith bu noktada devletin ekonomiye müdahalesini, toplumun genel refahını arttırabileceği önemli bir alan olarak görmektedir (Viner, 1927:220-231). Smith'in devletin ekonomiye müdahalesine yönelik genel yaklaşımı ise, bu müdahalelerin sadece belli alanlara yapılmasıyla sınırlıdır.

Smith doğal özgürlük sistemine uygun olarak devletin ekonomik rolünü, üç temel alanla sınırlandırmaktadır. Bunlardan ilki, diğer toplumların saldırı ve istilalarına karşı toplumu korumak. İkincisi, tüm toplum üyelerine adil bir yönetim sergileyecek şekilde adaletin sürdürülmesini sağlamak. Üçüncüsü, özel sektörün yeterli derecede kârlı bulmadığı kamu faaliyetlerini (kamu yatırım ve kalkınma projeleri) yürütmek ve sürdürmektir. Smith'in devletin ekonomik rolünü sınırladığı alanlara spesifik olarak şu örnekler verilebilir: Yol, baraj, kanal gibi kamu yatırımları, savunma alanındaki endüstrilerin tarifelerle korunması, yabancı tarifelere karşı misilleme yapılması, bakir alanlarda anonim şirketlere geçici monopoller sağlanması, bankacılık sisteminin düzenlenmesi, tefeciliğin yasaklanması, vergi toplanması, sosyal hizmetler alanında faaliyette bulunulması (Frankel, 1980 ve Viner, 1927: 217-18).

Devletin ekonomideki rolünü üzerinde Smith'in yaklaşımında gözden kaçırılmaması gereken temel nokta şudur: Smith, doğal özgürlük sistemi ile devlet müdahalesi arasında bir seçim yapmamaktadır. Smith doğal özgürlükten yanadır ve bazı durumlarda devlet müdahalesinin zorunlu olduğuna inanmaktadır. Smith bu genel yaklaşımı kabul etmekle birlikte, toplumdaki siyasal ve sosyal dengeler açısından ekonomik alanlarda özgürlüklerin ve serbestleşmenin tedricen olması gerektiğine savunmaktadır (Brown, 1994: 190). Bu bağlamda, *Ulusların Zenginliği* kitabının belli bölümlerinde doğal özgürlük sistemini mutlak olarak değerlendirmek yerine benimsediği pragmatik yaklaşımla, devletin belli müdahalelerinin gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Örneğin, Smith, bankacılık sisteminde bazı tefecilerin tüm toplumun güvenliğini tehlikeye düşürecek şekilde davranma olasılığı karşısında kişisel özgürlükleri engelleyecek yasal kısıtlamaların varlığını savunmaktadır. Sonuç olarak, Smith'in bazı durumlarda ve şartlarda devlet müdahalesinin gerekliliğine inanması onun görünmez el ve serbest ticaret görüşüyle çelişmez.

Serbest Ticaretin Para ve Bankacılık Sistemine Uygulanması

Smith'in para ve bankacılık sisteminde serbest ticareti nasıl savunduğunu anlamak için öncelikle bankacılık sisteminin ekonomide oynadığı hayati rolün ayrıntılı olarak analiz edilmesi gerekmektedir. Smith, bankacılık sisteminin ekonomiye katkısını, klasik anlamda *aracılık* fonksiyonu açısından ele almaktadır. Smith'e göre bankacılık işlemleri, ülke sermayesini arttırmaz, sadece mevcut sermayenin etkinliğini ve verimliliğini artırır. Başka bir ifadeyle, bankacılık işlemleri, ölü sermaye stokunu üretken sermayeye dönüştürmektedir. Smith, bankacılık sisteminin aracılık fonksiyonunu şu çarpıcı ifadeyle açıklamaktadır:

“Herhangi bir ülkede dolaşımda bulunan ve bu ülkenin toprağı ve emeğinin yaptığı üretimin yıllık dolaşımına ve bu üretimin tüketicilere dağıtımına aracılık eden altın ve gümüş miktarı, girişimcinin nakit parası gibi, ölü bir sermaye stokudur. Bu sermaye stoku, ülke sermayesinin önemli bir kısmını oluşturmaya karşın, ülke için hiçbir katkı sağlamaz. Bankacılık işlemleri, kağıt paranın bu altın ve gümüş yerine ikame edilmesiyle, ülkeye önemli katkı sağlayacak şekilde bu ölü stoku, aktif ve verimli sermaye stokuna dönüştürmektedir. Herhangi bir ülkede dolaşımda bulunan altın ve gümüş miktarı, karayoluna benzetilebilir. Karayolu, bir ülkenin bütün saman ve mısırını pazara taşıırken, kendisi ne bir balya saman ne de bir tek mısır üretebilmektedir....Biraz abartılmakla birlikte, kabul edilmeli ki ülkenin ticaret ve endüstrisi, kağıt paranın daedalian kanatları¹¹ gibi, ayağının yerden kesilmesiyle, onların

¹¹ Deadalus'un oğlu Karus, Girit'deki mağaradan, vücuduna balmumu ile yapıştırdığı kanatları takarak kaçmaya çalışırken, uçma esnasında güneye yaklaştığı için mum erimiş, kanatlar çıkmış Karus denize düşmüştür (Çeviri notu: Yunus ve Bakırcı, 1997).

altın ve gümüşün sağlam zeminleri üzerindeki hareket etmesi kadar güvenli olmayacakları açıktır...” (Smith, 1994:349-50).

Smith, bankacılık sisteminin aracılık fonksiyonu ve böylece kaynakların etkin kullanımı yoluyla ekonomi üzerindeki etkisine vurgu yaparken, bankaların bu aracılık fonksiyonunu yerine getirdiği iki temel mekanizma üzerinde durmaktadır. Bunlardan birincisi nakit hesaplar; ikincisi ise gerçek senetlerin iskontosudur. Smith, bankaların ekonomide oynadığı rolü analiz etmek için büyük ölçüde İskoçya deneyimini referans noktası olarak almıştır. Smith (1994:325-30)'e göre İskoçya deneyimi, İngiltere başta olmak üzere dünyadaki diğer ülkelerle karşılaştırıldığında çok daha liberal ve esnek bir yapı arz etmektedir. İskoçya bankacılık sisteminde çok sayıda banka, ekonomide mal ticaretini kolaylaştırmak amacıyla altın ve gümüş yerine kolayca ikame edilen banknotlar (kağıt paralar) ihraç etmeye başlamıştır¹². Ülkede artan ticaret ve dolaşım hacmi, büyük ölçüde bankaların ihraç ettikleri bu banknotlarla temin edilmiştir.

¹² Banknot veya aşırı banknot ihracı konusunda İskoçya ile İngiltere bankacılık sistemleri arasındaki temel farklılık; rekabetin varlığıdır. İskoçya bankacılık sisteminin temel özelliği olan giriş serbestliği, finansal yenilik, sınırsız sorumluluk ve şube bankacılığı, bankaların banknot ihracı dahil tüm bankacılık hizmetlerinde rekabete olanağı sağlamıştır. Bankacılık sisteminde bankaların büyük çoğunluğunun “anonim şirket bankacılığı” şeklinde yapılanarak, çok sayıda sınırsız sorumlu ortağa sahip olması, hem iktisadi karar birimlerinin ahlaki çöküntü problemini azaltmış hem de riskin dağılımını değiştirmiştir (Leathers and Rains 2000:170). Benzer şekilde şube bankacılığının yaygın olması riskin dağıtımı ve banknotların kolayca ödenebilmesini sağlayarak toplum güveninin artmasına yardımcı olmuştur. Ayrıca İskoçya bankacılık sisteminde dolaşımdaki banknot miktarın maksimize edecek şekilde özel takas odası sistemi oluşturulmuş ve bu özel takas odası sistemiyle, büyük bankalar yanında küçük bankaların banknotlarının kullanımı artarken, aşırı banknot ihracı da önlenmiştir. İskoçya bankacılık sisteminin bu özellikleri bankaların aşırı banknot ihracını engellemiştir. Diğer yandan İngiliz bankacılık sisteminin temel özelliği ise mevcut ve yeni bankalara yönelik yasal giriş engelleridir. İngiliz mali sistem iki bölümden oluşmaktaydı: İlki, devlet borçları için piyasa yaratmak ve bu borçları yönetmek amacıyla kurulan ve Londra bölgesinde banknot ihraç yetkisine sahip tek anonim şirket statüsündeki İngiltere Merkez Bankası, ikincisi ise Londra dışında çok sayıdaki taşra bankalarıdır. İngiltere Parlamentosu, İngiliz merkez bankası imtiyazlarını güçlendirmek amacıyla bankacılık sisteminde “altı ortak kuralı” uygulayarak, bankacılık sisteminde sermayenin büyük miktarda kullanımını yasakladı. Böylece devlet bankası konumundaki İngiltere Merkez Bankası, taşra bankalarının sermaye ve ortaklık yapısı üzerindeki yasal kısıtlamalar (altı ortaktan daha az ve sınırsız sorumlu tutulmaları) yoluyla rekabeti engelleyerek, aşırı banknot ihraç etmekteydi. Taşra bankaları ise ticari senetler karşısında kendi banknotlarını ihraç ettiklerinden, aşırı banknot ihraç etmeleri söz konusu değildi.

İskoçya bankacılık sisteminde, kent ve kırsal kesimde çok sayıda banka mevcuttu. Bu bankalar büyük ölçüde banknot ihraç ederek ticaret ve dolaşım hacminin artmasına neden oluyorlardı. Çok sayıda banka yanında İskoçya Bankası (1695) ve Kraliyet Bankası (1727) olmak üzere iki kamu bankası da bulunmaktaydı. Bankalar ve bankerler başlangıçta gerçek ticari senetleri kıırarak, verdikleri avans karşılığında faiz getirisi elde edecek şekilde bono ihraç etmeye başladılar. Daha sonra bankalar kendi banknotlarını ihraç etmek için, müşterilerine kredi kolaylıkları sağlayacak şekilde nakit hesapları açmaya başladılar. Bankaların bu nakit hesaplar üzerinden girişimcilere verdikleri avanslar (krediler), girişimcilerin zaman zaman ortaya çıkabilecek talepleri karşılamak için ayırmak zorunda kalacakları sermayelerinin bir kısmının açığa çıkmasına olanak sağladı. Girişimciler, ödeme talebiyle karşılaştıkları zamanlarda kendi sermayelerinin bir bölümünü kullanmadan, bu nakit hesapları kullanabilmekteydi. Girişimcilere belli bir açık hesap açan bankalar, kendilerine başvuran müşterilerin para taleplerini banknot ihraç ederek karşıladılar. Bir kez bu banknotlar dolaşıma çıktığında, girişimciler ticaretin doğası gereği ortaya çıkan harcama ve satışlar neticesinde elde ettikleri banknotlarla bankalardan aldıkları borçları kapattılar. Dolayısıyla bankalar tarafından verilen bu avansların, kısa süre içinde tekrar kendilerine dönmesi gerekir. Bu mekanizma, bankaların nakit hesaplardan dolayı ortaya çıkabilecek aşırı para arzını engellemektedir. Bu koşullar altında bankalar, müşterilerinin para talebini karşılayarak parasal dolaşımın sağlıklı bir şekilde çalışmasını sağlayacak bir mekanizma yaratmaktadır. Bu mekanizma ile İskoçya’da bankalar ticaretin ve dolaşım kanalının gelişmesinde çok önemli rol oynamıştır (Smith, 1994:325).

Smith’e göre ticaretin ve dolaşım kanallarının gelişmesine katkı sağlayan bir diğer mekanizma ise bankaların sadece gerçek senetlerin iskonto edilmesi karşılığında kredi vermeleridir. Bankalar, iki girişimcinin (tüccarın) gerçek alacak ve borç ilişkisini gösteren ve gerçek malları temsil eden senedi iskonto ederek, girişimcilerin ihtiyaç duyacakları krediyi veya parayı temin etmektedir. Bankalar, müşterilerine verdiği kredileri gerçek senetlerle sınırladığı ölçüde aşırı banknot arz etmek başta olmak üzere hiçbir sorunla karşılaşmayacak ve böylece dolaşım kanallarına derinlik kazandıracaklardır.

İskoçya bankacılık sistemine referansla nakit hesap ve gerçek senetler yanında, bankaların aşırı para yaratmalarını engelleyen bir diğer mekanizma ise, kısmi rezerv bankacılığıdır. Smith (1994:327) kısmi rezerv bankacılığı analizinde bankalar için sabit işletme maliyetlerine ek olarak banknot sahiplerinin zaman zaman ortaya çıkabilecek altın ve gümüş para taleplerini karşılamak için, kasalarında rezerv tutmanın avantaj ve maliyetlerine vurgu yapmaktadır. Kısmi rezerv bankacılığında, her banka yeterli rezerv para (altın ve gümüş) tutması gerektiği için bir likidite maliyetine katlanmaktadır. Bu likidite maliyetinin iki unsuru vardır; ilki, rezerv para tutmanın maliyeti, yani mevcut faiz oranıdır. İkincisi ise aşırı banknot ihracı karşısında ortaya

çıkacak talebi karşılamak için azalan rezervleri yerine koyma maliyetidir. Smith, ticari ihtiyaçları aşacak şekilde banknot ihraç eden bankaların artan marjinal likidite maliyetleriyle karşılaşabileceğini ileri sürmektedir. Smith'e göre, sürekli olarak aşırı banknot ihraç eden banka, müşterilerinin rezerv ihtiyaçlarını karşılamak için her seferinde rezerv miktarını arttırma durumunda kalacaktır. Bu durumda banka, varlıklarından elde ettiği getiriden daha büyük faiz ödeyecektir. Ayrıca banknotlar ile rezerv para arasındaki ikame sonucunda ülke içinde rezerv paranın azaldığı düşünüldüğünde, bankaların kaybettikleri rezervlerini yerine koyma maliyetleri de rezervlerin toplam maliyetini arttıracaktır. Dolayısıyla Smith, kısmi rezerv bankacığına dayalı rekabetçi bireysel bankaların ticari ihtiyaçlarının üzerinde banknot ihraç etmesini sınırlayan maliyetlere dikkat çekmektedir. Dikkat edilecek olursa, Smith (1994: 328-35) bu analizinde kısmi rezerv bankacılığına dayalı rekabetçi (serbest) bir sistemde, konvertibilite koşulu altında her bankanın sadece kendi çıkarlarını düşünmesi durumunda, aşırı para arzının ortaya çıkmayacağını ileri sürmektedir. Smith (1994:329-30), İngiltere, İskoçya ve Kuzey Amerika Kolonileri örneklerine atıfla, her bankanın kendi çıkarını düşünmeyip aşırı banknot ihraç etmesi durumunda, ülkelerin sürekli olarak rezervlerini kaybedeceklerini ve böylece bu tedbirsizliklerinin cezasını ağır bir şekilde ödeyeceklerini ileri sürmektedir. Sonuç olarak, kısmi rezerv bankacığında rekabetçi bankaların, kendi çıkarlarını ve konvertibilite koşulunu dikkate almaları durumunda kağıt paraların aşırı ihracı ve böylece değer kaybı önlenecektir.

Smith (1994: 354-55)'in, rekabetçi bankacılık sisteminin sağlıklı olarak çalışmasıyla ilgili olarak vurgu yaptığı bir diğer önemli olgu, bankaların talep üzerine ihraç ettikleri *banknotları belli bir gecikmeyle ödeme tercihi (option clause)* stratejileridir. Smith, İskoçya bankalarına referansla, bankaların bu tercihe bağlı ödeme koşulunun tehlikelerine dikkat çekerek bu stratejiyi şiddetle eleştirmektedir. Çeşitli İskoç bankaları, ihraç ettikleri banknotlar için tercihe bağlı koşula dayanarak, banknotların kendilerine geri dönmesi durumunda bu ödemeyi geciktirerek, bu geçen süre için yasal faizi ödemeyi taahhüt etmektedirler. Bu uygulamaların bankalara inisiyatifle birlikte avantaj sağlaması nedeniyle, bankalar bu geri ödeme tercihini zaman zaman kendi çıkarları doğrultusunda kötüye kullanmışlardır. Bankalar, banknot sahiplerinin bu banknotları altın ve gümüş paraya dönüştürülme talepleri karşısında bazı durumlarda önceden bu geciktirme tercihini kullanabileceklerini ileri sürmekteydiler. Bu nedenle Smith, İskoçya'da dolaşımdaki paraların büyük bir kısmını oluşturan banknotların geri ödenmelerindeki gecikme ve belirsizliğin, bu banknotların değerinin altın ve gümüş para karşısında düşeceğini ileri sürmüştür. Sonuç olarak Smith, parasal istikrarın sağlanması için bankaların bu uygulamalardan tamamen vazgeçmesi gerektiğini ileri sürmektedir.

Smith geliştirdiği bu analizle, serbest ticaretin para ve bankacılık sistemine uygulanması konusunda bir adım daha atarak, rekabetçi bankaların duyarlı ve ihtiyatlı davranmaları durumunda, konvertibile koşulu altında, dolaşımdaki para miktarının belirlenmesinin piyasa güçlerine (bankalara ve bireylere) bırakılabileceğini ileri sürmektedir. Smith, serbest bankacılık konusunda şu görüşlere yer vermektedir:

“Eğer bankerlerin belirli bir miktarın altında banknot veya hamiline yazılı banknot ihraç etmeleri önlenir ise veya bu bankerlerin banknotların geri dönmesi durumunda derhal ve koşulsuz ödeme yükümlülükleri var ise bankerlerin işlemleri, topluma verdikleri güvenle, her bakımdan tamamıyla serbest bırakılabilir. Son dönemlerde çoğu kişiyi endişelendirecek şekilde Birleşik Krallığın her iki yanında banka sayısının artması, toplumun güvenini azaltmak bir yana yükseltecektir. Banka sayısının artması, bankaları işlemlerinde tedbirli olmaya ve nakitlerinin ötesinde banknotlarını arttırmayarak çok sayıda rakibinin yol açacağı olumsuz hareketlerden kendilerini korumaya yöneltecektir. Banka sayısının artması sonucu ortaya çıkan bu rekabet, her bir bankanın dolaşımını dar bir alanla sınırlandırır ve bankaların dolaşımdaki banknotlarını gittikçe azaltır. Tüm dolaşımın çok sayıdaki bankaya bölünmesiyle, herhangi bir bankanın iflasının (ki işin doğası gereği bazen ortaya çıkan) topluma zararı çok daha az olacaktır. Bu serbest rekabet, tüm bankaların müşterileriyle olan işlemlerinde daha liberal olmasına neden olacaktır. Genel olarak, eğer herhangi bir ticaret dalı veya iş bölümü toplumun yararına ise, daha serbest ve daha fazla rekabet daima bu yararları daha da arttıracaktır.” (Smith, 1994:358-59).

Smith yukarıdaki pasajında serbest bankacılığın önündeki engellere vurgu yapmaktadır. Smith (1994:351), bireysel bankaların konvertibiliteleri yasal olarak yerine getirilseler bile kötü yönetilebileceklerini, yasal yükümlülüklerini karşılayamayacaklarını ve böylece iflas edebileceklerini kabul etmektedir. Bu olasılıktan hareketle Smith, bankaların küçük kupürlü banknot ihraçlarına yasal engel getirilmesini savunmaktadır¹³. Çünkü küçük miktarlarda banknot ihraç edilmesine izin verilmesi, ortalama insanların banker olmasını teşvik edecektir. Smith’in dilenci banker (beggarly bankers) olarak adlandırdığı ve sık sık iflas eden sorumsuz insanların küçük kupürlü çıkardıkları banknotların halk tarafından kuşkuyla kapılmadan kabul edilmesi sonucunda bu kesimin mağdur olacağını ileri sürmektedir. Oysa Smith, sadece büyük kupürlü banknotların dolaşımında olması durumunda, bu banknotları kullanan ve elinde tutan tüccarların herhangi bir bankerin iflasından veya zor duruma düşmesinden kaynaklanabilecek kayıplardan kendini korumak için bilgi ve deneyime sahip olmasının beklenemeyeceğini ileri sürmektedir. Dolayısıyla Smith (1994:344-45)’e göre sorumlu kredi politikasının uygulandığı ve konvertibilitenin kabul edildiği bir bankacılık sistemine serbest ticaretin uygulanmasını sınırlandırabilecek tek önemli faktör, banka müşterilerinin sorumlu ve ihtiyatlı bankalar ile sorumsuz ve

¹³ Smith, bu analizinde İskoçya ve İngiltere’yi referans olarak almaktadır.

tedbirsiz bankalar arasında ayırım yapamamasıdır. Bu nedenle, banka müşterileri banka iflaslarına karşı korunmalıdır. Smith burada sistem içinde zayıfın korunması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Smith zayıfın korunmasını şu şekilde ifade etmektedir:

‘Bir bankerin ihraç ettiği bonoların büyüklüğüne veya küçüklüğüne bakmaksızın kabul etmeye razı olan bireyleri engellemek veya çevresindekilerin kolayca kabul ettikleri bu tür bonoları ihraç etmekten dolayı bankaları engellemek, doğal özgürlüğün ihlal edilmesidir....Böyle düzenlemeler, şüphesiz, bir bakıma doğal özgürlüğün ihlalidir. Fakat tüm toplumun güvenliğini tehlikeye düşürebilecek şekilde hareket eden birkaç kişinin bu doğal özgürlüğünü kullanması, despotundan en liberaline kadar tüm hükümet yasalarıyla sınırlandırılmalıdır...’(Smith, 1994:353).

Smith'in bu yaklaşımı, bankaların her zaman kendilerinin ve halkın çıkarını gözeterek şekilde davranacağı görüşünü açık bir şekilde reddettiğini göstermektedir. Şüphesiz ki Smith, korumanın serbest ticareti sınırlandıracağına farkında olmasına karşın, tüm toplumun güvenliğini tehlikeye atacak olan birkaç kişinin doğal hürriyetinin hükümet yasaları ile sınırlandırılması ve düzenlenmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Böylece bankacılık sisteminde banka sayısının artmasıyla ortaya çıkan rekabetin artması, daha büyük kaygıya neden olabilir ve dolayısıyla halkın daha fazla korunmasını gerekli kılabilir. Bu noktadan hareketle Smith, bankacılık sisteminde banknot ihraç etmede rekabetin varlığını kabul etmekle birlikte, bankacılık sisteminin belli bir minimum düzeyde olsa da regülasyona tabi olması gerektiğini ileri sürmektedir. Sonuç olarak Smith, konvertibilitenin varlığı ve zayıfın korunması koşulu altında, bankacılığın ticaretin bir parçası olduğunu ve daima desteklenmesi gerektiğini ileri sürmektedir.

ADAM SMITH'İN SERBEST BANKACILIK ANALİZİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Smith'in serbest bankacılık yaklaşımı para literatüründe bir çok açıdan eleştirilmiştir. Bu eleştiriler büyük ölçüde modern serbest bankacılığı savunan teorisyenlerden gelmektedir. Bu eleştirilerin ortak özelliği, Smith'in serbest bankacılığa yönelik analizinin kendi içinde uyumsuz olmasıdır. Aşağıda bu eleştiriler ele alınacaktır.

Smith'in serbest bankacılık analizine yönelik eleştirilerden ilki, Smith'in *Ulusların Zenginliği* kitabının temel mesajının serbest ticaret olmasına karşın, dönemindeki banka monopolüne karşı çıkmak yerine onu savunmasıdır. Smith, İngiliz Merkez Bankası'nın imtiyazlı yapısıyla, sıradan diğer bankaların yaptığı faaliyetlerin yanında dev bir devlet makinesi gibi çalıştığını, gücünün İngiltere hükümetinin gücüne eşdeğer olduğunu ileri sürerken, bankanın monopol gücünden etkilendiği görülmektedir. İngiliz Merkez Bankası (1694)'nın temelde monopol rantı peşinde koşan finansçılar ile borçlu İngiliz hükümetlerinin finansman ihtiyaçlarını karşılama çabalarının bir sonucu

olarak kurulduğu ve Smith'in bu banka monopolü karşısında sessiz kaldığı düşünülür ise ortaya çıkan çelişki daha iyi anlaşılacaktır (West, 1997:127-28 ve Laidler, 1981:191). Monopol rantı peşinde koşan finansçılar, İngiliz hükümetlerinin finans ihtiyaçlarını uygun koşullarda karşılarken, elde ettikleri politik güçle banka monopolü imtiyazını sağlamışlardır. Ayrıca bankanın monopol gücü, 1709 yılında bankaların altı ortaktan daha az ve sınırsız sorumlu tutulmaları yönündeki yasal düzenlemelerle, bankacılıkta rekabetin sınırlandırılmasıyla daha da artmıştır. Oysa genel olarak monopole karşı bir tutum geliştiren Smith'in bu banka monopolü karşısında sessiz kalması, serbest ticaret ve rekabet vizyonu ile uyumsuzdur. İngiltere Merkez Bankası'nın sahip olduğu monopol gücü ve diğer bankaların karşılaştıkları yasal engeller düşünüldüğünde, Smith'in bu sınırlamaların bankacılık sistemine etkilerini tam olarak kavradığını ileri sürmek mümkün değildir. Serbest ticarete giriş serbestliğinin, rekabetin en temel koşulu olduğu düşünüldüğünde, Smith'in serbest bankacılık açısından analizi yetersiz kalmaktadır. Ayrıca Smith'in İngiltere Merkez Bankası'na referansla yaptığı değerlendirmeler dikkatle incelendiğinde, belli bir politika hedefini gerçekleştirmek için varlık ve yükümlülüklerini kullanan bir merkez bankası kavramına sahip olmadığı ileri sürülebilir. Dolayısıyla, İngiltere Merkez Bankası'nın imtiyazlı yapısını ve yaptığı işleri sıralamasına karşın, böyle bir makinenin herhangi bir politika hedefine ulaşmak için nasıl kullanılacağı konusunda da sessiz kaldığını söylemek mümkündür.

Smith'in analizine yönelik ikinci eleştiri, *zayıfın korunması* argümanıdır. Smith, tüm toplumun güvenliğini tehlikeye atacak şekilde sorumsuz banknot ihraç eden birkaç kişinin doğal hürriyetinin hükümet yasaları ile sınırlandırılması gerektiğini ileri sürerken, yine kendi rekabet vizyonu ile çelişmektedir. Çünkü bu, aşırı banknot ihraç eden bankalara yönelik bir uyarı olarak algılanır ise o zaman Smith'in bu bakış açısı, kendisinin ileri sürdüğü rekabetçi bankacılık vizyonu ile çelişmektedir (West, 1997: 131). Smith, *Ulusların Zenginliği* kitabının bir bölümünde bir yandan zayıfın korunması argümanında birkaç sorumsuz dilenci banker nedeniyle tüm toplumun tehlike altında olacağını ileri sürerken, diğer yandan rekabetçi bankacılığın erdemlerini sıraladığı kitabının diğer bölümlerinde ise, dolaşımdaki paranın banka sayısının artmasıyla ortalama banka başına dolaşım miktarının azalacağını ve bunun da olumsuz bir durumda halka yansımalarının "sınırlı" olacağını ileri sürmektedir. Dolayısıyla Smith, tehlikede olan toplumun tamamının değil, sadece bir kısmının olması nedeniyle, kendisiyle çelişmektedir.

Ayrıca Smith'in bu noktada bir diğer çelişkisi ise, bir yandan bankacılık sisteminde bankalar arasındaki rekabetin artması ile toplumsal refahın artacağını ve dolayısıyla zayıfın daha iyi korunacağını ileri sürerken, diğer yandan küçük kupürlü banknotları ihraç edecek bankerlerin sınırlandırılmasını savunmasıdır. Çünkü Smith'in küçük kupürlü kağıt

paraların ihracının yasaklanması yönündeki yaklaşımı, bankacılığın yaygınlaşmasını engellemekte ve bankacılık endüstrisinde rekabetin gelişmesine zarar vermektedir (Schwartz, 1981¹⁴ ve West, 1997). Smith'e göre kağıt para, tüccarlar arasındaki dolaşım sınırlanmalı ve çok küçük kupürlü banknotları ihraç eden dilenci bankerler teşvik edilmemelidir. Smith'in analizindeki çelişkilerden birisi burada ortaya çıkmaktadır. Smith'in bir yandan sermayeleri yetersiz olan küçük bankerlerin yola açacağı tehlikelere işaret ederken, diğer yandan banka ortak sayısını altıyla sınırlandıran ve bankanın iflasını sermayesi ile sınırlandırmayan yasal düzenlemelerine sessiz kalması bu çelişkiyi ortaya koymaktadır. Diğer yandan, İngiltere'de bu dönemde bankacılık sistemindeki yasal kısıtlamalar nedeniyle ortaya çıkan banka iflasları bu çelişkiyi teyit etmiştir. Böylece Smith'in ileri sürdüğü gibi bankacılıkta rekabetin ve banka sayısının artması toplumun güvenini artırıyor ise banka sayısına ve rekabete yönelik engellerin ise bu güveni azaltması gerekmektedir. Sonuç olarak Smith, toplumsal güven ile rekabet arasında zaman zaman çelişen görüşlere yer vermektedir.

Smith'in analizine yönelik üçüncü eleştiri, Smith'in *bankaların banknotları gecikmeli ödeme tercihine*¹⁵ şiddetle karşı çıkmasıdır. Modern serbest bankacılığı savunanlar ise, Smith'in aksine bankaların banknotları gecikmeli ödeme tercihinin, rekabetçi bankacılık sisteminde önemli bir istikrar sağlayıcı araç olduğunu ileri sürmektedir (Timberlake, 1984:11-12, Selgin, 1989:545-455 ve Dowd, 1988a:649-657;1989:27-31). Bu yaklaşıma göre banknotların değerinin korunmasında konvertibilite koşulu bir garanti oluşturmasına karşın bankaların talebi üzerine ödemenin ertelenmesi, Smith'in ileri sürdüğünün aksine, banknotların değerini düşürmez. Rekabetçi bir bankacılık sisteminde banknotların değerinin korunması, konvertibilite sözleşmelerini garantiye alan bir yasal düzenlemeyi gerekli kılmaktadır. Parasal istikrar için konvertibiliteyi garantiye alan bu yasal sistemde bankaların banknotlarını geri ödemeyi geciktirme hakkına sahip olması şeklinde bir esnek uygulama, hem halkın hem de bankaların yararınadır. Çünkü istikrarsız dönemlerde bankalar, talep üzerine tüm banknot yükümlülüklerini geri ödeyeceğini taahhüt etmelerine ve belli ölçülerde bu yükümlülüklerini karşılayabilecek kapasiteye sahip olmalarına karşın, potansiyel bir likiditesizlikle karşılaşabilirler. Bir banka önceden bu uyarıyı alması durumunda varlıklarını likidite ederek ödeme talebini karşılarken, bu uyarıyı alamayan bankalar ise önemli problemlerle karşılaşacaklardır.

Genel olarak bireysel bankalar, likidite (altın ve gümüş) problemi ortaya çıktığında likit piyasadan ihtiyaç duyduğu rezervleri temin edebilmektedir.

¹⁴ Laidler (1981:198)'den alıntı.

¹⁵ İskoçya'da bankaların banknotları gecikmeli ödeme tercihi 1765'de yasaklanmıştır. *Bankaların banknotları gecikmeli ödeme tercihi (Option Clause)* kavramı hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız; Gherity (1995).

Oysa bir bütün olarak bankacılık sistemi likit piyasadan ihtiyaç duyduğu rezervlerin tamamını temin edemeyebilir. Bu ise bankacılık sisteminin çökmesine veya iflasına neden olabilmektedir. Oysa bankalar, banknotlar üzerindeki *konvertibilite sözleşmesi* üzerinde bir değişiklik yaparak bu tehlikeden kaçınabilirler. Bankalar, talep üzerine değerli madeni paraları (altın, gümüş, nakit gibi) hemen ödeme garantisi yerine, banknot tutanlara önceden belirlenmiş bir dönem için nihai ödemede *önceden belirlenmiş bir tazminat ödeme* koşuluyla ödemelerini geciktirme hakkına sahip olabilir. Burada ödemeleri erteleme tercihiyle ilgili olarak vurgulanması gereken temel nokta, bankaların bu tercihlerini acil, olağanüstü dönemler dışında pek kullanmak istememeleridir. Bankalar, müşterilerine tazminat ödemek zorunda olmaları nedeniyle acil durumlar dışında bu yolu pek tercih etmezler. Sonuç olarak modern serbest bankacılığı savunanlar, Smith'in aksine bankaların "ödemeleri erteleme tercihi"nin rekabetçi bankacılıkta istikrarı sağlamadaki rolüne önemle vurgu yapmaktadırlar.

Yukarıdaki Smith'in serbest bankacılık yaklaşımıyla ilgili eleştirilerine karşın bu analizin tutarlı yanlarına vurgu yapan ve onu destekleyen argümanlar da bulunmaktadır. Aşağıda bu argümanlar ele alınacaktır.

Smith'in serbest bankacılık analiziyle ilgili olumlu argümanlardan ilki, birçok iktisatçının ileri sürdüğünün aksine, aşırı banknot ihracı nedeniyle enflasyonist bir etkinin ortaya çıkmayacağıyla ilgilidir¹⁶. Smith'in analizinin enflasyonist olduğunu ileri sürenler, bankacılık sisteminin aracılık fonksiyonunu yerine getirirken kullandığı mekanizmalara (nakit hesaplar ve gerçek senetler karşısında kredi verilmesi) vurgu yapmaktadır. Oysa Smith'in serbest bankacılık analizi dikkatle incelenir ise aşırı ihracı önleyen mekanizmaları tartışırken kredilerin kalitesi, geri ödeme sıklığı, ödemenin düzenliliği ve konvertibilite koşulu üzerinde vurgu yaptığı görülecektir. Smith'in analizine yönelik bu noktadaki tartışma, aşırı ihracı önleyen mekanizmaların görece önemi konusundadır. Bu konudaki yaklaşımlardan ilkinde göre Smith'in analizinde aşırı ihracı önleyen temel mekanizma verilen kredilerin niteliği, zamanında ödenmesi, ikame edildiği paraların değerini aşmaması ve verilen dönemin sınırlandırılması gibi temel faktörlere dayandırılmaktadır (Perlman, 1989:80-83).

Aşırı ihracı önleyen mekanizmaların görece önemi hakkındaki ikinci yaklaşıma göre ise, Smith'in analizinde aşırı kağıt para ihracını önleyen temel faktör, ne verilen kredilerin tam olarak geri dönmesi ne de bankalar arasındaki rekabettir. Smith'in analizinde aşırı para ihracını asıl önleyen faktör, bankaların yükümlülüklerini yerine getirirken üstlendikleri yasal konvertibilitenin varlığıdır (Laidler, 1981;188-197). Smith'in analizinde ileri

¹⁶ Smith'in analizinin enflasyonist olduğu görüşünü savunanlar Sargent (1987), Sargent and Wallace (1982), Humphrey (1993).

sürdüğü gibi bankalar yasal konvertibilite altında dolaşım aracı olarak ikame edildikleri değerli madeni paralara göre daha fazla kağıt para ihraç ederlerse bu aşırı kağıt para, kısa sürede bankalara geri dönecektir. Bu değerlendirmeye göre, Smith'in analizinde ileri sürdüğü gibi, bankaların kağıt para ihracı, ne toplam para miktarını ne de fiyatları etkileyecektir. Çünkü Smith'in analizinde yurtiçi fiyatlar, dünya fiyatlarına, dünya fiyatları da değerli madeni para endüstrisinin üretimine bağlıdır. Başka bir ifadeyle malların, değerli madenler cinsinden fiyatı, dünya maden endüstrisinin görece üretim miktarına bağlıdır. Dolayısıyla aşırı ihracın önlenmesinde Smith, rekabet ve piyasa güçleri yerine konvertibilitenin önemini vurgulamaktadır.

Bu bağlamda, Smith'in serbest bankacılık analizinde tutarlı yanlarına vurgu yapan bir diğer destekleyici argüman ise Smith'in paranın miktar teorisini doğru yorumlamasıyla ilgilidir (Glasner, 1985:46-47 ve Ahiakpor, 1999:366). Paranın miktar teorisinin çoğu zaman hangi teorik varsayımlar altında kavramsallaştırıldığıyla ilgili olarak sürüp giden eski bir tartışma vardır. Klasik iktisatçıların çoğu sadece konvertibl olmayan kağıt para kapsamında paranın miktar teorisini, fiyatlar genel düzeyini açıklamak için kullanmışlardır. Oysa, Smith'in analizinde yukarıda da ifade edildiği gibi fiyat düzeyi, kağıt para miktarı yerine altının değeri tarafından belirlenmektedir. Smith'in analizindeki para ile fiyat arasındaki ilişki hatırlanacak olursa zımni olarak bir ülkedeki altın miktarındaki değişmelerin o ülkenin iç fiyatlarını etkilemeyeceğinin ileri sürülmüş olmasıydı. Küçük ülke varsayımı altında altının değerinin uluslararası piyasada belirlenmesi nedeniyle altın miktarındaki bir artış sadece altının değerinin düşmesine neden olacak fakat, fiyatları etkilemeyecektir. Bu analizde altın stokundaki artışın dünya altın arzını etkilemesi durumunda hem altının değeri hem de fiyatlar değişecektir.

Para miktarı ile fiyatlar arasındaki ilişki üzerindeki Smith'in görüşleri, paranın miktar teorisinin dayandığı David Hume'nin parasal aktarma mekanizmasından oldukça farklıdır¹⁷. Bu anlamda Smith'in analizinde, yurtiçi fiyatların altının uluslararası değeri tarafından belirlenmesi nedeniyle Hume'nin ileri sürdüğü görece fiyatlardaki değişmeler, uluslararası ayarlama mekanizmasında hiçbir rol oynamaz (Glasner, 1985:47-61 ve 1989:206-226). Smith, Hume'nin bu mekanizmasına ihtiyaç olmadığını ileri sürmüştür. Çünkü Smith'e göre fiyatların uluslararası düzeyde belirlendiği koşullarda bankacılık sistemindeki rekabetçi güçler, para arzını para talebine eşitleyecektir. Mal fiyatlarının değişmediği koşullarda ödemeler bilançosundaki denge, aşırı paranın dış alıma yönelmesiyle sağlanacaktır.

¹⁷ Smith'in bu konuda benimsediği yaklaşım, modern serbest bankacılığı savunanlar tarafından desteklenmektedir: Glasner (1985 ve 1989); Selgin (1988a, 1988b ve 1989), White (1984, 1989,1992 ve 2003), White ve Selgin (1994 ve 2000), Dowd (1988a,1988b,1992,1993 ve 1996).

Başka bir ifadeyle, ödemeler dengesi nispi fiyatlar yerine harcama yoluyla sağlanacaktır. Böylece, rekabet koşulları altında herhangi bir para talebi veya para arzı fazlası otomatik olarak ortadan kalkacak ve parasal denge yeniden sağlanacaktır. Smith'in bu analizinin klasik iktisatçıların savunduğu paranın miktar teorisinden ayrıldığı temel nokta; paranın miktar teorisi ile küçük ülke analizinin uyuşmamasını, *ters nedensellik*le (fiyattan paraya doğru) açıklamasıdır.

Adam Smith'in serbest bankacılık analiziyle ilgili bir diğer olumlu gözlem ise, İskoçya bankacılığı ile diğer ülkelerdeki bankacılığın ekonomik gelişme üzerindeki etkilerine dayanmaktadır. Tarihsel bulgular, 18.yüzyılda serbest veya esnek İskoçya bankacılık sisteminin ekonomik büyümeye etkisinin, regülasyonların olduğu İngiltere, Fransa gibi ülkelerdeki bankacılık sistemine göre daha büyük olduğunu göstermektedir (Briones ve Rockoff, 2005: 292-94). İngiltere, Fransa gibi ülkelerin bankacılık sisteminin aksine İskoçya serbest bankacılık sisteminde tüccarların banker olarak hareket etme özgürlüğüne sahip olması, bankalar arasında rekabetin varlığı, mevduat kabulü ve mevduatlara faiz ödemesinin yaygınlaşması, ticari kağıtların iskonto edilmesi ve nakit kredi yoluyla ticaret ve endüstrinin artan finansman taleplerinin karşılanması, ekonomik gelişmeyi hızlandırmıştır. Dolayısıyla İskoçya bankacılık sistemi, diğer ülkelerin uyguladıkları sıkı devlet kontrolündeki bankacılık sisteminin aksine, doğal ve sağlıklı bir yapıya dönüşerek ekonomik büyümeye önemli katkı sağlamıştır.

SONUÇ

Smith, *Ulusların Zenginliği* adlı kitabındaki parasal analiziyle serbest ticaretin bankacılık kesimine uygulanabileceğini ileri sürerek, konvertibilite altında rekabetçi bankacılık teorisini geliştirmiştir. Smith, parasal sistemin istikrarı için yasal konvertibilitenin gerekli olduğunu savunmuş, bugünkü modern serbest bankacılığı savunanların aksine konvertibilitenin olmadığı, sınırsız serbest bankacılığın parasal istikrarı sağlayacağı argümanını reddetmiştir. Diğer yandan Smith'in analizinde, merkez bankacılığını açıktan eleştirmemesi onun serbest ticaret ve rekabet vizyonu ile çelişiyor görünmesine karşın, rekabetçi bir bankacılık sisteminde merkez bankasına ihtiyaç duyulup/duyulmayacağı konusu belirsiz kalmıştır. Bu noktada Smith'in genel olarak serbest ticaretin bankacılığa uygulanmasını savunmasına karşın, zayıfın korunması argümanından hareketle özel bankaların düzenlenmesini savunması ve para otoritesinin tekel gücünün olumsuz etkilerine yeterince vurgu yapmaması, onun yaşadığı dönemdeki iktisadi, sosyal ve siyasal yapının gelişim aşamasıyla ilişkilendirilebilir. Öyle ki Smith, *Ulusların Zenginliği* kitabında doğal özgürlük sistemini mutlak olarak değerlendirmek yerine benimsediği pragmatik yaklaşımla, dönemin ekonomik, sosyal ve siyasal yapısını da dikkate alarak devletin belli alanlardaki müdahalelerinin gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Smith'in

ekonomik alanlarda serbestleşme ve özgürlüklere bu tedricen yaklaşımının bir sonucu olarak, ne tam anlamıyla bir para otoritesini ne de tamamen serbest bir bankacılığı savunduğunu ileri sürmek mümkün değildir.

Yukarıdaki saptamalardan hareketle, Smith'in analizine yönelik eleştiriler dikkatle incelendiğinde; bugün bile para literatüründe çok tartışmalı olan bir konuda, Smith'in serbest bankacılığın etkilerini tam olarak kavrayamadığını ileri sürmek, hem teorik hem de tarihsel açıdan tartışmaya açık bir yorumdur. Sonuç olarak, Smith'in analizinde kısmen de olsa bankacılık sektöründe regülasyonu savunmasına karşın genel olarak serbest bankacılığı desteklemesini, onun *görünmez el* argümanının bir uzantısı olarak değerlendirmek makul bir yaklaşım olacaktır.

Yukarıdaki çalışma şunu göstermiştir: Smith, *Ulusların Zenginliği* kitabında büyüme, kalkınma ve kaynak dağılımı konularında çok iyi bilenen yenilikçi analizlerinin yanında, para ve bankacılığa serbest ticaretin uygulanması başta olmak üzere, para literatürüne de önemli katkılarda bulunmuştur.

KAYNAKÇA

- AHIOKPOR, J. (1999) Did Adam Smith Retard The Development of Economic Analysis?, *The Independent Review*, III, 3: 355-83.
- ARNON, A. (1991) *Thomas Tooke: Pioneer of Monetary Theory*, Edward Elgar, England.
- ARNON, A. (1999) Free and Not So Free Banking Theories among the Classics; or, Classical Forerunners of Free Banking and Why They Have Been Neglected, *History of Political Economy*, 31, 1: 79-107.
- BLACK, F. (1970) Banking and Interest Rates in a World Without Money *Journal of Bank Research*,1:9-20.
- BRIONES I. ve ROCKOFF H. (2005), Do Economists Reach a Conclusion on Free-Banking Episodes?, *EconJournal Watch*, August, 2, 2: 297-324
- BROWN, V. (1994) *Adam Smith's Discourse: Canonicity, Commerce*, Florence, KY,USA: Routledge.
- COWEN, T. ve KROSZNER, R. (1987a) The Development of the New Monetary Economics, *Journal of Political Economy*, 95: 576-90.
- COWEN, T. ve KROSZNER, R. (1987b) Scottish Banking Before 1845: A Model for Laissez-Faire?, *Journal of Money, Credit and Banking*, 21: 111-26.
- DE SOTO H. (2005) *Sermayenin Sırrı*, (Çev.Murat Aygen), Liman Kitapları 5, Ankara.

- DOWD, K. (1988a) Automatic Stabilizing Mechanisms Under Free Banking, *Cato Journal*, 7, 3, Winter:643-659.
- DOWD, K. (1988b) *The State and the Monetary System*, London, Phillippe Alan.
- DOWD, K. (1992) Australian Free Banking, K. Dowd (der.), *The Experience of Free Banking* içinde, London, Routledge, 48-78.
- DOWD, K. (1993) *Laissez-Faire Banking*, London, Routledge.
- DOWD, Kevin (1996) The Case For Financial Laissez-Faire, *The Economic Journal*, 106 (May):657-687.
- FAMA, E. (1980) Banking in The Theory of Finance, *Journal of Monetary Economics*, 6: 39-57.
- FRANKEL, P. (1980) Laissez Faire in Nineteenth-Century Britain: Fact or Myth?, *Literature of Liberty*, 3, 4, Winter,
- GHERITY, J. (1995) The Option Clause in Scottish Banking, 1730-65, *Journal of Money, Credit and Banking*, 27, 3 (Aug.):713-26.
- GLASNER, D. (1985) A Reinterpretation of Classical Monetary Theory, *Southern Economic Journal*, July: 46-67.
- GLASNER, D. (1989) On Some Classical Monetary Controversies, *History of Political Economy*, 21:2: 201-29.
- HAYEK, F. (1976) *Denationalization of Money*, London, Institute of Economic Affairs.
- HUMPHREY, T. (1993) The Real Bills Doctrine, H. THOMAS (der.), *Money, Banking and Inflation: Essays in the History of Monetary Thought* içinde, Aldershot: Edward Elgar, 21-31.
- HOLLANDER, J. (1911-12) The Development of The Theory of Money From Adam Smith to David Ricardo, *Quarterly Journal of Economics*, 25, 429-470.
- KLEIN, B. (1974) The Competitive Supply of Money, *Journal of Money, Credit and Banking*, 6, (November): 423-53.
- LAILDLER, D. (1981) Adam Smith As a Monetary Economist, *The Canadian Journal of Economics*, 14, 2 (May), 185-200.
- LEATHERS, CHARLES ve P. RAINES (2000) Market Discipline for Banks: A Historical Review, Benton E. Gup (der.) *New Financial Architecture: Banking Regulation in the 21st Century* içinde, Greenwood Publ. Group, Westport, CT, USA, 163-183.
- MAFI, E. (2003) The Relationship Between Currency Competition and Inflation, *Kyklos*, 26, 4:475-89.

- NATAF, P. (1992) Free Banking in France, K. Dowd (der.), *The Experience of Free Banking* içinde, London, Routledge, 123-137.
- PERLMAN, M. (1989) Adam Smith and the Paternity of the Real Bills Doctrine, *History of Political Economy*, 21, 1: 77-99.
- SARGENT, T. (1987) *Macroeconomic Theory*, Second Edition, New York: Academic Press.
- SARGENT, T. ve WALLANCE, N. (1982) The Real Bills Doctrine Versus the Quantity: A Reconsideration, *Journal of Political Economy*, 83 (April), 241-54.
- SECHREST, L. (1993) *Free Banking. Theory, History, and a Laissez Faire Model*, Westport Quorum Boks, Reenwood Publishing.
- SELGIN, G. (1988a) *The Theory of Free Banking: Money Supply under Competitive Note Issue*, Totawa, N.J.: Rowman and Littlefield.
- SELGIN, G. (1988b) Accommodating Changes in the Relative Demand for Currency: Free Banking vs. Central Banking, *Cato Journal*, 7 (Winter), 621-41.
- SELGIN, G. (1989) Legal Restrictions, Financial Weakening, and The Lender of Last Resort, *Cato Journal*, 9, 2 (Fall):429-460.
- SELGIN, G. ve WHITE, L. (1994) How Would the Invisible Hand Handle Money?, *Jounral of Economic Literature*, 32 (4): 1718-49.
- SCHULER, K. (1992) The World History of Free Banking: An Overview, K. Dowd (der.), *The Experience of Free Banking* içinde, London, Routledge, 7-49.
- SCHULER, K. (2001) Note Issues By Banks: A Step Toward Free Banking in The United States?, *Cato Journal*, 20, 3, (Winter), 453-465.
- SMITH, A. (1994) *An Inquiry Into The Nature and Causes of The Wealths of Nations*, The Modern Library, New York.
- SMITH, (1997) *Ulusların Zenginliği* (Türkçe Çeviri A. Yunus, A. ve M.Bakıcı), Alan Yayıncılık 37, Bilim Dizisi 7, İstanbul.
- TIMBERLAKE, R. (1984) The Central Banking Role of Clearinghouse Associations, *Journal of Money, Credit and Banking*, 16 (February): 1-15.
- VINER, J. (1927) Adam Smith and Laissez-Faire, *The Journal of Political Economy*, 35, 2: 198-232.
- WEBER, E.. (1988), Currency Competition in Switzerland, 1826-1950, *Kyklos*, 41(3): 459-78.

- WEBER, E. (1992) Free Banking in Switzerland After the Liberal Revolutions in the 19th Century, , K. Dowd (der.), *The Experience of Free Banking* içinde, London, Routledge, 187-205.
- WEST, E. (1997) Adam Smith's Support for Money and Banking Regulation: A Case of Inconsistency, *Journal of Money, Credit and Banking*, 27, 1 (February):127-134.
- WHITE L. (1984) *Free Banking in Britain: Theory, Experince, and Debate, 1800-1845*, Cambridge, Cambridge University Press.
- WHITE, L. (1989) *Competition and Curreny: Essays on Free Banking and Money*, New York, New York University Press.
- WHITE, L. (1992) Free Banking in Scotland before 1844, K. Dowd (der.), *The Experience of Free Bankin* içinde, London, Routledge, 57-186.
- WHITE, L. (2003) Currency Competition and Consumer-Driven Unification, *Cato Journal*, 23, 1:139-145.
- WHITE, L. ve. SELGIN G. (2000) Why Private Banks a Not Central Banks Should Issue Currency, Especially in Less Developed Countries, <http://www.econlib.org/library/Features/feature3.html>